

KİTAP TANITIMI

Fatmagül BERKTAY*

OSMANLI KADIN HAREKETİ

Serpil akır, 2.baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2011

1872-1907 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda örgütlenen 50 grevin 9'unun kadınların çalıştığı işkollarında ve kadınlar tarafından yapıldığını, dönemin önemli sendikal mücadelelerinden olan Feshane grevinde 50 kadın işçinin örgütleyici ve yürütücü olarak görev aldığı kaç kişi biliyor? Ya, II.Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik şubesi önünde toplanan kalabalığa Emine Semiye hanımın "Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet" diye seslenerek coşkulu bir nutuk verdiğini, ya da 1882'ye kadar nüfus sayımlarına bile dahil edilmemiş olan kadınların, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşundan önce Kadınlar Halk Fırkası'nı kurduklarını ve amaçlarının da "kadının sosyal, iktisadi ve **bilahare siyasi sahalarda** haklarını, gelişmelerini sağlamak" olarak net biçimde belirlediklerini? Kısacası Türkiye'de kadınların, "kadınlara hakları gümüş tepside sunuldu" ezberini bozan bir feminist mücadele geçmişleri bulunduğunu kaç kişi biliyor?

Evet, "feminist" mücadeleden lafın gelişi söz etmiyorum. Bugün hâlâ "feminizm"i öcü gibi gören ve gösteren zihniyet kol geziyor ama kadınlar bu zihniyete daha 19. yüzyıldan itibaren karşı çıkmakta ve cesurca feminizmi savunmaktaydılar, çünkü bu "cereyan" bütün toplumu, hatta bütün evreni değiştirecek devrimci bir gücü ifade ediyordu : " Bu cereyanın gayesi pek o kadar basit değildir. Herkesin bunu düşünmek hakkı vardır. Çünkü kadın hürriyetiyle yalnız kadınlara hak verilmekle kalınmıyor, bütün heyet-i içtimaiyelerin şekl-i hayatı da tebdil ediliyor . Düşünülecek olursa bu cereyan bütün hayatı, bütün kevnıyyeyi [evreni] değiştirecektir. Görülüyor ki, müdhiş bir inkılabın mebbe'indeyiz [başındayız]." (Mükerrem Belkıs, "Kadınlık

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, fatmagul@istanbul.edu.tr

Meselesi”, **Kadınlar Dünyası**, 2 Mayıs 1330,no. 141, s.6-7; akt. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis, 2011, s.180).

Mükerrem Belkıs hanımın yazarlarından olduğu ve II.Meşrutiyet döneminde yayımlanan en etkili ve radikal dergilerden biri olan **Kadınlar Dünyası**, sadece feminizm değil, sosyalizm savunusu da yapıyor ve sosyalizm ile feminizm arasında, ezilen kesimlerin ideolojisi olmaları bağlamında paralellik kuruyordu. İnsanların “mutluluğa ulaşmak için ihtiyaç duyduğu iki kanattan” biri sosyalizm, diğeri ise feminizmdi; bu iki kanat “rehakâr”dı [kurtarıcı]. Derginin kurucularından Ulviye Mevlan ise, feminizmin önemine dikkat çektiği yazısında, “Bence kadın meselesi yoktur; zira bizde kadın, zevcelikten başka işe yaramaz. Ben ise evlenecek değilim” diyerek feminizme gerek olmadığını savunmanın, “benim geçinecek iradım vardır. Bence vatan meselesi yoktur” demek kadar saçma olduğunu vurguluyordu. Üstelik derginin yazarları “kadın meselesi”ni ve kadın haklarını kendi güçlerine dayanarak savunabileceklerini, her şeyde olduğu gibi feminizm konusunda da erkeklerin “biz biliriz” (ya da “bu memlekete feminizm gelecekse...”!!!) tavrıyla hareket etmelerini eleştiriyorlardı: “Evet, Osmanlı erkeklerinden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa ediyorlar, görüyoruz, teşekkürler ediyoruz. Hatta Doktor Abdullah Cevdet bey gibi kendisini sınıfımızın bir vekil-i müdafii zan edenlere dahi tesadüf ediyoruz. İfrad-ı zahmetine acıyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus adet ve adabımız vardır;onu erkek muharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar. Lütfen bizi kendimize bıraksınlar...**Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi içtihadımızla müdafaa edebiliriz...**Erkekler bizi daima mahkum, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden asırlarca, hatta dünya dünya olalı çekmekte olduğumuz zulmün def’ini bugün biz, erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz?” (**Kadınlar Dünyası** imzasıyla “Hukuk-ı Nisvan”, 4 Nisan 1329, no.1, s.1; akt. Çakır, 2011,s.189).

Bütün bunları ve daha nicelerini bizler ancak 1990’lardan itibaren, Türkiye’deki yeni feminist hareketin yükselmesi ve akademiye de yansması sayesinde öğrenebildik. Bu açıdan Serpil Çakır’ın **Osmanlı Kadın Hareketi** başlıklı çalışması (Metis, 1994) çok önemli bir öncüydü. Çakır, bu çalışmada **Kadınlar Dünyası** dergisini derinlemesine inceliyor ve onu daha geniş bir Osmanlı toplumsal, siyasal ve entelektüel bağlamına oturtuyordu. **Kadınlar Dünyası** zaten feminist bir kadın derneğinin, Osmanlı Müdafai- Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin yayın organıydı ve dolayısıyla teori ile pratiği bağdaş-

tırma niteliğine sahipti. Bu nitelik, günümüz feminist araştırmacılarının da önemli bir özelliği. Çakır'ın kendisi de, kitabın yeni bilgilerle ve dönemi yansıtan fotoğraflarla zenginleştirilmiş ve genişletilmiş yeni baskısına (Metis, 2011) yazdığı “Önsöz”de bunu vurguluyor ve “aktivist ve feminist bir akademisyen olarak” kadın hareketiyle ilişkisini hiç koparmadığını ifade ediyor. Bu önemli, çünkü kadınları “tarihe yazabilmek” için böyle bir ruha ihtiyaç var; aslında kadın tarihiyle uğraşmak da başlı başına bir aktivizm, bir mücadele edimi.

Eski mezopotamya’da yazının –kayıt tutma bilgisinin- icat edilmesinden bu yana, ister rahip, saray vaka nüvisi ya da akademik eğitilmiş aydın ve tarihçiler olsun, “tarih yazma” işlevi erkeklerin tekelinde oldu ve onlar da hep erkeklerin yaptıklarını ve yaşadıklarını “tarihsel önem”e sahip bularak kadınların deneyimlerini marjinalleştirdiler. Tarih dışına itilip marjinalleştirilenler elbette yalnızca kadınlar değildi; tüm “altta kalanlar” (madunlar), örneğin köleler, köylüler, proleterler, siyahlar, vb. belirli dönemlerde tarih dışı bırakıldılar. Bu anlamda Tarih, bütün evrensellik iddiasına karşın hep kısmi bir tarih, göreceli bir tarih oldu. Ancak burada ilginç bir nokta vardı: Kadınlar dışındaki toplumsal kategoriler, tarih içinde konum değiştirip iktidardan pay almaya başladıkça ya da en azından siyasal topluma dahil edildikçe onların deneyimleri tarihsel anlatı geleneğinin bir parçası haline gelebildi, ama bu durumda bile gene, o topluluğun erkek üyelerinin yapıp ettikleri kayda değer bulundu! Örneğin işçi sınıfı tarihçiliği çok uzun bir süre, feministlerin “her zaman meçhul askerden daha meçhul birisi vardır: Meçhul askerin karısı” sloganını haklı çıkarırcasına cinsiyet körü olarak kaldı ve proleter kadınların varoluş ve mücadele deneyimlerini dışarıda bıraktı.

Tarih boyunca hem erkeklerin, hem de kadınların mensup oldukları sınıf, ırk, dinsel topluluk, etnisite vb. dolayısıyla tarih dışına itilmeleri çok sık rastlanan bir olgu, ama hiçbir erkeğin **sadece cinsiyeti nedeniyle** dışlandığı görülüyor. Oysa kadınlar için durum böyle değil; onlar aidiyetleri ne olursa olsun sırf cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa tabi tutuldular ve tarihin yazılması ve yorumlanması işleminden, daha genel olarak da sembol yaratma işleminden dışlandılar. Tarihin yapımına etkin olarak katılan özneler oldukları halde, kendi tarihlerini bilmekten alıkonduklar. Oysa Cicero’nun dediği gibi, “kendi doğumundan önce olanları bilmeyenler, sürekli çocuk kalmaya mahkûmdur.” Kadınların başına gelen tam da buydu ve bu durum ancak 19. Yüzyıldan itibaren belirli koşulların oluşması sayesinde kadınlara

rın özneleşme mücadelesine girip kazanımlar elde etmeleriyle değişmeye başladı. Bu bakımdan, kadın hareketlerinin gelişmesi ile tarih yazımındaki değişim arasında gözlenen yakın ilişki kimseyi şaşkırtmamalı. Bu alandaki niteliksel sıçramayı, önce Batı’da başlayan sonra da dünyanın büyük bir bölümünü etkisi altına alan İkinci Feminist Dalga’nın yükselişine borçluyuz. Bu dalga, akademiye de etkiledi ve hem “Kadın çalışmaları” adı verilen yeni bir interdisipliner alanın ortaya çıkmasına, hem de giderek sosyal bilimlerin her alanında kadın ve toplumsal cinsiyet kategorilerini hesaba katan farklı bir perspektifin ve metodolojinin gelişmesine yol açtı. Ünlü feminist tarihçi Gerda Lerner’in deyişiyle, yakın zamana dek sadece “tek gözle bakılan tarihe artık iki gözle birden” bakılmaya başlandı ve bunun sonuçları gerçekten devrim yaratıcı oldu.¹

Serpil Çakır’ın çalışması, hem Türkiye’deki yeni feminist hareketin bir parçası olması, hem de o güne dek “tek gözle” bakılan tarihe iki gözü de açık olarak bakması nedeniyle dünyadaki gelişmelerin bir parçasıydı ve örneğin dünyada Rönesans’a ya da Fransız Devrimi’ne farklı bir gözle bakılmasını sağlayan çalışmalar gibi, Türkiye’de de kadın hakları geçmişine farklı bir bakışın yolunu açıyordu. Çakır’dan sonra, akademi içinden ve dışından pek çok tarihçi ve sosyal bilimci “büyükannelerimizin” mücadelesini aydınlatmaya giriştiler ve böylece onların deneyimlerini hem tarihe, hem de kadınlara kazandırdılar (19.yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet’in ilanına dek yayınlanan 40’a yakın kadın dergisinin içeriklerini bu sayede öğrenmeye başladık). Dahası, kadınların modernleşmenin salt edilgen nesnelere oldukları, modernleşmeci erkeklerin lütfuyla “hak etmedikleri” haklar kazandıkları ezberini bozmaya katkıda bulundular. Bu çaba, gene her yerde olduğu gibi, önce “tarihi kadınlar lehine okumak”, kadın deneyimlerini bulup çıkarmak ve onları tarihe katmak (buna literatürde “ekle karıştır yöntemi” adı verilir) biçimini aldı. Giderek, disiplinin olgunlaşmasıyla birlikte, farklı bir perspektifle var olan tarihyazımını eleştirel bir incelemeye ve düzeltmeye tabi tutmaya (içeriden dönüştürmeye) vardı. Artık bu aşamaya gelmiş olsak bile, hâlâ kadın tarihine ilişkin olarak ülkemizde “bulunup ortaya çıkarılacak” birçok olgu ve deneyim var ve iyi haber de, onları “tarihe eklerken” aynı zamanda tarih yazımını dönüştürebilecek perspektife ve uzmanlığa sahip çok sayıda kadın tarihçimizin yetişmiş olması.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatmagül Berktaş, “Tarihyazımında Farklı Bir Perspektif”, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis, 2010, 3. Baskı.)

Osmanlı Kadın Hareketi'nin yeni baskısı, ilginç bir biçimde, feminist tarih yazımındaki bu iki eğilimin de izini sürmemize imkân veriyor. Öncelikle, bu çalışma, unutulmuş (unutturulmuş) bir tarihi öğrenmemizin ve böylece kendi geçmişimizle sağlam bir bağ kurarak “çocuk bırakılma”nın temel göstergelerinden olan öğretilmiş ezberleri tekrarlamaktan kurtulmamızın yolunu açmıştı ve bu hâlâ, “kadınları tarihe eklemek” aşamasını temsil ediyordu.

Çakır'ın, bu anlamda, geçmişteki etkili Müslüman kadınları tarihe yazmaya çalışan bir “büyük anne”nin, **Meşahir-i Nisvan-ı İslam** (Ünlü İslam kadınları) kitabının yazarı Fatma Aliye'nin izinden yürüdüğünü de söylemek mümkün. Ama aynı zamanda, onun ötesine geçerek, incelediği dergiyi ve Cemiyeti daha genel bir toplumsal, siyasal ve uluslar arası çerçeveye oturtuyor ve bu örnekten yola çıkıp Osmanlı kadın hareketini anlamlandırıyor. Kitabın yeni baskısındaki Önsöz, Giriş ve Birinci Bölüm'de (“Erkek Tarihinden kadın Tarihine”), hem “kadınları görünür kılama”, hem de bunun ötesine geçip genel olarak (eril) tarihyazımını sorunsallaştırma çabasını görebiliyoruz. Bu yönüyle, Türkiye'deki feminist tarihçiliğin kendi iç gelişmesine de bir anlamda tanıklık ediyor ve gerek feminist araştırma yapmanın zorluklarına, gerekse başkalarıyla birlikte çalışmanın keyifli yanlarına değinirken, hikayesini başkalarıyla birlikte kurarak anlatmak şeklindeki feminist geleneğe bağlı kalıyor.

Kadınlar Dünyası'nın 29. sayısında (30 Nisan 1329) yazan Fatma Galib hanım, “Evet, biz Osmanlı kadınları, bir inkılâp yapıyoruz. Bunda şüpheye mahal yok. Fakat bir inkılâbı temin ve idame etmek, onu vücuda getirmekten pek güçtür. Maksad-ı esası onu avamil [sebepler] ve müessiratıyla [etkenleriyle] idame etmek ve netayic-i müfide [faydalı sonuçlarıyla] göstererek kökleştirmek, nesil-i müstakbele [gelecek kuşağa] numune [örnek] olarak tevdi [emanet] etmektir” diyordu. Gerçekten de, önemli olan bu. Çünkü kadın hakları söz konusu olduğunda hiçbir zaman “nasılsa elde ettik” rehavetine kapılmamak gerek. Tarih, kadınlar için kazanılmış hakların kaybedilmesi ve Penelope'nin dokuması misali “gündüz örülenin gece sökülmesi” örnekleriyle dolu. Bunu aşabilmenin, Penelope'nin dokumasını sürekli kılabilmenin yolu, kendi tarihimizi, geçmişte yaşanan acıları, mücadeleleri ve kazanımları öğrenmekten geçiyor. **Osmanlı Kadın Hareketi** çalışmasının önemi de işte buradan kaynaklanıyor!

